

Список літератури:

1. Тіньова економіка та організована злочинність в Україні: сучасний стан та проблеми боротьби з ними. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. К., 1996.
2. Попович В. Організаційно-правові проблеми боротьби зі злочинністю у сфері фінансово-кредитної діяльності / Матеріали науково-практичної конференції. Львів, 1995.
3. Матеріали семінара по боротьбе с экономическим мошенничеством и изготовлением фальшивых денег. Секретная служба США. Киев, Украина, 27 февраля - 3 марта 1995 р.
4. Экономические преступления в США. Матеріали семінара для прокурорів Російської Федерації. Апрель 1996 г.
5. Альбрехт У., Дж. Венц, Т. Уильямс. Мошенничество. Луч света на темные стороны бизнеса (перев. с англ.). СПб: Питер, 1995.
6. Борьба с компьютерной преступностью за рубежом. Научно-аналитический обзор. М., 1995.
7. Ришелюк А., Ярош В. Що робити із законодавством про довірчі товариства? / Матеріали науково-практичної конференції 20-21 червня 1995 р. Львів, 1995.
8. Попович В.М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань. К., 1994.

Надійшла до редколегії 15.01.97

*М.Г. Щербаковський, канд. юрид. наук,
І.І. Золотухін*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ НА СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Порушення кримінальної справи є першою, початковою стадією кримінального судочинства, яка завершується прийняттям рішення про порушення кримінальної справи або про відмову в ньому. Згідно зі ст. 94 КПК кримінальна справа може бути порушена тільки тоді коли “є достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину”. Ці дані свідчать про наявність кримінально каранних дій [1, с.143]. Таким чином, у процесі прийняття рішення про порушення кримінальної справи вирішального значення набуває одержання правдивої інформації про факт, що має кримінально-правове значення. Аналіз слідчої практики показує, що по деяких категоріях злочинів зазначену вище інформацію можна виявити з матеріальних джерел лише в результаті застосування спеціальних знань. Так, у ході попередньої перевірки матеріалів згідно зі ст. 97 КПК необхідно встановити належність об'єктів до отруйних, психотропних речовин, наркотичних засобів, вогнепальної або холодної зброї, вибухових речовин, визначити наявність матеріальної підробки документів, грошей, ступінь тяжкості нанесених тілесних ушкоджень, відповідність якості товарів і продукції нормативам та ін. З допомогою досліджень речових

носіїв інформації вдається достовірно судити про наявність матеріальних ознак злочину.

Кримінально-процесуальним законом не врегульована процедура застосування спеціальних знань на стадії порушення кримінальної справи. У коментарях до ст. 196 КПК зазначається, що у такому випадку слідчий може на письмовий запит отримати від компетентної установи або знаючої особи довідку з питання, що його цікавить [1, с.266]. Для одержання необхідної інформації (фактичних даних) про ознаки злочину залучаються спеціалісти, тобто особи, котрі володіють спеціальними знаннями у відповідній галузі знань. У більшості випадків ними є співробітники судово-експертних установ, однак дослідження можуть проводитись у спеціалізованих лабораторіях санепідемстанцій, аптекоуправлінь, інспекцій пробірного нагляду, харчових підприємств і т.п. Результати досліджень відображаються в документах, які в експертних установах МВС називаються "Довідка", Міністерства юстиції - "Висновок спеціаліста", Міністерства охорони здоров'я - "Акт медичного дослідження" і підписуються спеціалістом, котрий проводив дослідження. Від установ інших відомств відповідь знаходить у формі листа, підписаного керівником.

Дослідження, що проводяться на стадії порушення кримінальної справи, часто плутають з іншими видами використання спеціальних знань: відомчими дослідженнями [2, с.36; 3, с.83], попередніми дослідженнями [4, с.103; 5, с.114], консультаціями спеціалістів [6, с.37; 7, с.16-17]. Відомчі дослідження, іменовані ще обстеженнями, відомчими експертизами, проводяться спеціалістами відповідних відомств не у зв'язку з порушенням кримінальної справи і незалежно від правоохоронних органів. Попередні дослідження - одна з форм пізнавальної непроцесуальної діяльності органів дізнання і попереднього слідства. Вони здійснюються в ході проведення слідчих дій щодо порушеної кримінальної справи для отримання даних, а також висунення версій про механізм, умови, обставини скоєння злочину, про особу злочинця та для отримання іншої необхідної інформації шляхом дослідження матеріальних носіїв [8, с.5]. Попередні дослідження проводить самостійно слідчий чи дізнавач або заліяний у слідстві спеціаліст. Суть консультацій - повідомлення правоохоронним органам довідкових відомостей з питань, що стосуються загальних положень якоїсь галузі знань і не вимагають проведення досліджень. Довідкові дані можуть бути передані в усній формі безпосе-

редньо знаючою особою або письмово викладені в довідці відповідної установи.

У процесуальній та криміналістичній літературі дослідження, проводжувані на стадії порушення кримінальної справи, пропонується називати "спеціальними" - за аналогією до кримінально-процесуального законодавства ряду зарубіжних країн [9, с.62]. У Положенні про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів МВС, разом із вказівкою про виконання експертних криміналістичних досліджень передбачається "проведення досліджень за завданнями оперативно-розшукових підрозділів" без уточнення їх мети. Ми гадаємо, що для відмежування досліджень, які проводять на стадії порушення кримінальної справи, від інших видів застосування спеціальних знань, і з урахуванням того, що їх проводять з метою перевірки припущення про здійснений (здійснюваний) злочин, ці дослідження слід іменувати "*перевірочними дослідженнями*". Вважаємо помилковим розширено тлумачити мету перевірочних досліджень, включаючи визначення місця, часу та інших обставин злочину [10, с.10-11]. Вказані фактичні дані встановлюються під час попереднього розслідування. Єдине кінцеве завдання перевірочних досліджень - виявлення матеріальних ознак злочину, прямо вказаних у нормі кримінального закону. Перевірочні дослідження не передбачені діючим законодавством, їх результати не є доказами, а документи, в яких відображені дослідження, - джерелами доказів. Довідка спеціаліста не замінює висновок експерта [11, с.39]. Тому після порушення кримінальної справи з метою правильної кваліфікації і визначення різних обставин злочину спеціальні пізнання застосовуються в формі судової експертизи для одержання доказової інформації з матеріальних джерел (ст. 75 КПК.)

Розглянемо завдання, зміст і умови проведення перевірочних та судово-експертних досліджень. Предметом експертизи є фактичні дані (обставини справи), досліджувані і встановлювані на основі спеціальних знань [12, с.7]. Предмет відображається в питаннях (завданнях), які виносяться на вирішення експерта, й об'єднує як факти кримінально-правового значення, так і інші обставини, що характеризують злочин. Наприклад, досліджуючи об'єкт, необхідно встановити не тільки належність його до вогнепальної зброї, але й технологію виготовлення, наявність заводських деталей, балістичні характеристики і т.ін. Предмет перевірочних досліджень включає тільки юридично значущі факти, і тому, звичайно, він повністю поглинається предметом відповідного роду (виду) судової експертизи. В обох видах досліджень вивчають одні й ті ж об'єкти - речові носії інформації, у тому числі й такий специфічний

об'єкт, як тіло живої людини. Співпадання предмета й об'єктів дослідження зумовлює застосування однакових методів, прийомів і технічних засобів, тобто всього того, що визначає методику дослідження. Однак до методів перевірочних досліджень пред'являють більш жорсткі вимоги, пов'язані з необхідністю збереження об'єктів для наступного експертного дослідження їх. Суб'єктами перевірочних та експертних досліджень є фахівці певної галузі спеціальних знань. Описані співпадаючі ознаки свідчать про схожість двох видів застосування спеціальних знань для визначення обставин злочину. Проте єдиною і вирішальною різницею є непроцесуальний режим проведення перевірочних досліджень, відсутність у їх результатів доказового значення. Отримані фактичні дані, без сумніву, належать до справи, але не мають властивості допустимості. Документ, у якому відображені перевірочні дослідження, не є процесуальним. Більш того, на бланках довідок експертно-криміналістичних підрозділів ОВС разуче впадає в око напис "До кримінальної справи не підшивати!". У методичній літературі рекомендується використовувати вказані документи як довідкові, що містять відомості оперативно-розшукового характеру [13, с.4].

Підсумовуючи викладене, можна вказати наступні ознаки, що характеризують перевірочні дослідження та їх зв'язок з експертизами:

- дослідження проводяться за дорученням оперативно-розшукових органів на підставі листів, відправлених керівниками служб на адресу керівника установи, де є відповідні спеціалісти;
- на дослідження направляють матеріальні об'єкти (в тому числі живі люди), у супровідному листі міститься перелік питань, вирішення яких вимагає застосування спеціальних знань;
- змістом досліджень є вивчення властивостей, ознак об'єктів з використанням наукових методів, прийомів, технічних засобів;
- мета досліджень - установлення ознак злочину, прямо вказаних у диспозиції відповідної норми кримінального закону;
- предмет, об'єкти і методики перевірочних досліджень співпадають з відповідним родом (видом) судових експертиз;
- документ, складений знаючою особою, не є джерелом доказів по справі;
- інформація, що міститься в документі, служить підставою для порушення кримінальної справи або відмови в її порушенні;
- після порушення кримінальної справи ті ж об'єкти піддаються експертному дослідженню з метою отримання тих же фактичних даних, які були встановлені перевірочними дослідженнями, для надання їм статусу доказів.

Дворазове дослідження об'єктів тягне за собою такі негативні наслідки, як невинуваті затрати суспільно корисного часу, сил, технічних засобів як з боку оперативно-розшукових, так і судово-експертних органів.¹ Більш того, з методичної точки зору розрив у часі між перевірочними дослідженнями і наступним призначенням судової експертизи об'єктивно не дозволяє провести експертне дослідження деяких об'єктів, що пов'язане із суттєвими змінами їх властивостей. Так, внаслідок протікання процесів життєдіяльності з плином часу змінюються сліди на тілі людини, що утруднює визначення ступеня тяжкості нанесених ушкоджень. У зв'язку з цим відомчі акти (Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень) допускають лише у виняткових випадках проведення судово-медичної експертизи живих осіб за документами. Зволікання з проведенням експертного дослідження недопустиме і в випадку, коли об'єктами є продукти харчування, які швидко псуються. Зазначені обставини, з одного боку, не дозволяють проводити повноцінне дослідження об'єктів, з іншого - висновки експерта можуть суттєво відрізнятись від результатів перевірочних досліджень. Вказане становище призводить на практиці до того, що експерт, отримавши постанову слідчого про призначення експертизи за матеріалами, щодо яких він же проводив перевірочні дослідження (в експертних установах реалізується така схема вибору експерта), з тим же переліком питань, не проводить жодних нових досліджень, а дослівно переносить змістову частину довідки (акта) у висновок експертизи. З урахуванням розповсюдження персональних комп'ютерів, пам'ять яких зберігає відомості про перевірочні дослідження, повторне експертне "дослідження" займає лічені хвилини.

Існуюча парадоксальна ситуація з двома, по суті, однаковими за метою і змістом дослідженнями не раз була темою обговорення процесуалістів і криміналістів на сторінках спеціальної літератури. Вчені пропонують різноманітні, іноді суперечливі, шляхи вирішення цієї проблеми. Можна виділити дві групи пропозицій. Перші обґрунтовують проведення перевірочних досліджень у рамках діючого законодавства. Другі спрямовані на зміну процесуального законодавства з метою правового регулювання проведення перевірочних досліджень і надання їх результатам доказового значення. Розглянемо ці пропозиції.

¹ За даними УМВС України в Харківській області протягом 1996 р. експертно-криміналістичними підрозділами виконано 5756 перевірочних і 8584 експертних досліджень.

Існує точка зору, згідно з якою перевірочні дослідження можна проводити в ході попередньої перевірки повідомлень і заяв, що надійшли про злочин, і включати в процес витребування “необхідних документів” - згідно зі ст.97 КПК, а отримана довідка (акт) спеціаліста є документом - згідно зі ст.83 КПК - і виступає потім доказом - “іншим документом” - згідно зі ст.66 КПК [9, с.62; 10, с.33; 14, с.106]. Закон не визначає поняття “необхідні документи”, але найбільш часто ними є документи ревізій, інвентаризацій, довідки про стан здоров'я та ін. Відмінною особливістю цих документів є те, що вони вже існували до моменту розгляду питання про порушення кримінальної справи і тому для свого оформлення не потребують проведення досліджень. Деякі автори допускають здійснення аналітичної, дослідної роботи при витребуванні необхідних документів [15, с.32]. Якщо допустити проведення перевірочних досліджень відповідно до ст.97 КПК, то виникає питання про вірогідність одержаних документів - довідок знаючої особи. Закон детально регламентує проведення експертизи, але в ньому відсутні правові приписи, які б регулювали діяльність щодо витребування довідок різних спеціалістів. Не зрозуміло, яке процесуальне становище займають дані знаючі особи, які їхні права, обов'язки, відповідальність.

Інші автори допускають проведення перевірочних досліджень у рамках вимоги про подання документів, передбаченої ст.66 КПК, а отримані довідки, акти і т.п. знову пропонують розглядати як докази - “інші документи” [4, с.31,124]. Очевидно, що вказані вимоги можна реалізувати тільки в процесі попереднього розслідування, тобто в рамках уже порушеної кримінальної справи, але ніяк не раніше. Слід зазначити, що ця тенденція подавати результати перевірочних досліджень у формі доказу - документа в розумінні ст.83 КПК відбиває перебільшене значення, приписуване “іншим документам”, які вважаються самостійним видом джерел доказів на будь-якій стадії судочинства [16, с.109].

Іншим шляхом процесуальної “легалізації” перевірочних досліджень є пропозиції про доповнення ст.128¹ КПК вказівкою про право слідчого, органу дізнання залучити спеціаліста при перевірці заяв і повідомлень про злочин [17, с.11]. У цьому випадку незрозумілим залишається порядок документального оформлення і правовий статус результатів роботи спеціаліста. Далі. Висунуто пропозицію про врегулювання процедури одержання матеріалів перевірочних досліджень поза рамками кримінального процесу. Зазначається, що при безпосередньому виявленні ознак злочину розмиваються межі між адміністративною і процесу-

альною діяльністю. Тому дії щодо витребування документів повинні в таких випадках регулюватися нормами адміністративного права [18, с.35]. Висловлюється думка про можливість проведення "адміністративної експертизи" до порушення кримінальної справи [19, с.31]. Однак в адміністративному праві відсутнє поняття "експертиза". Згідно зі ст.273 Кодексу про адміністративні правопорушення експерт з'являється на виклик органу (посадової особи) і робить висновок щодо поставлених питань. Ще одна пропозиція стосується подання прокурору, який здійснює нагляд за попереднім слідством, права вимагати у випадку необхідності залучення спеціалістів для з'ясування питань, що виникли [18, с.51].

У зв'язку з тим, що, як показано вище, перевірочні й експертні дослідження з методичної точки зору не відрізняються, ми підтримуємо думку тих вчених, які пропонують узаконити проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи. У цьому випадку буде знято всі питання, пов'язані з проведенням досліджень та оформленням їх результатів на стадії порушення кримінальної справи, а одержаний висновок експерта стане переконливим джерелом доказів у справі. Не торкаючись дискусії, яка триває навколо даної пропозиції, зазначимо, що ініціатори постановки цього питання, виходячи з реалій слідчої та експертної практики (особливо у проведенні судово-медичних досліджень), пропонують внести відповідні зміни в процесуальне законодавство, дозволивши поряд з оглядом місця події при необхідності або в певних випадках призначення судових експертиз до порушення кримінальної справи [20, с.36]. Проведенням експертизи до порушення кримінальної справи не порушуються права підозрюваного, звинувачуваного, яких на цій стадії ще немає, а потерпілий, як правило, зацікавлений у проведенні експертизи. У цьому випадку не існує необхідності у відборі зразків для експертного дослідження (ст. 199 КПК), а тому права й інтереси громадян порушені не будуть. Для провадження експертизи на стадії порушення кримінальної справи експерту не потрібна й додаткова інформація про подані об'єкти (підроблену грошову купюру, недоброякісний харчовий продукт і т.п.), яку добувають у подальшому розслідуванні. Тому, на наш погляд, немає жодних скільки-небудь серйозних перешкод для законодавчого вирішення питання про можливість провадження експертизи на стадії порушення кримінальної справи, коли висновки експерта є єдиним шляхом встановлення наявності (відсутності) підстав для прийняття рішення про порушення кримінальної справи або про відмову в ньому.

Список літератури:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий. К., 1984.
2. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., 1964.
3. Кузнецов Н.П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. Воронеж, 1983.
4. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск, 1986.
5. Филин Д.В., Князев В.А., Зинченко В.Н. К вопросу о формах использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве // Проблемы социалистической законности. Х., 1991. Вып.26.
6. Доказывание в органах внутренних дел. М., 1986.
7. Сорокотягин И.Н. Специальные познания в расследовании преступлений. Ростов, 1984.
8. Предварительные криминалистические исследования следов на месте происшествия. М., 1987.
9. Волинский В.А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. М., 1994.
10. Лысов Н.Н. Специальные исследования вещественных источников информации в деятельности аппаратов БХСС. Горький, 1987.
11. Григорьев В.Н. Обнаружение признаков преступления органами внутренних дел. Ташкент, 1986.
12. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. М., 1978.
13. Назначение экспертизы пищевых продуктов. Свердловск, 1979.
14. Степанов В.В. Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. Саратов, 1972.
15. Боголюбская Т.В., Коваленко В.В. Понятие и правомерность производства специальных исследований в стадии возбуждения уголовного дела // Формы досудебного производства и их совершенствование. Волгоград, 1989.
16. Сердюков П.П. О процессуальной форме доказательств в стадии возбуждения уголовного дела // Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений. Иркутск, 1980.
17. Мороз Г.Е. Участие специалистов в стадии предварительного расследования: Автореф. дисс....канд. юрид. наук. Саратов, 1977.
18. Масленникова Л.Н. Процессуальное значение результатов проверочных действий в доказывании по уголовному делу. М., 1993.
19. Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий. Волгоград, 1977.
20. Нагнойный Я.П. О возможности назначения экспертизы до возбуждения уголовного дела // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1967. Вып.4.

Надійшла до редколегії 14.01.97

С.І.Скоков

ОСОБИСТІТЬ РЕЦИДИВІСТА ТА ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Проблема попередження рецидивної злочинності завжди вважалась одною з найбільш складних і актуальних, оскільки вона свідчить про не-